

Разова спеціалізована вчена рада
ДФ 70.895.096 Хмельницького
університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента
ГАЛКЕВИЧА Сергія Вікторовича
на подану дисертацію САЛАЗСЬКОГО Олександра Степановича
«Зловживання правом як поведінка учасника цивільних відносин»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право**

Обґрунтування актуальності теми дослідження

Актуальність теми рецензованого дисертаційного дослідження обумовлена зростанням значення принципу добросовісності у вітчизняному приватному праві, процесами оновлення цивільного законодавства та динамічним розвитком судової практики. Принцип добросовісності (*bona fides*) став одним із ключових критеріїв оцінки поведінки учасників цивільних відносин, що зумовлює необхідність поглибленого дослідження пов'язаного з ним феномену зловживання правом. Доцільність та своєчасність обраного автором вектора дослідження визначаються декількома чинниками.

Попри наявність наукових праць у сфері меж здійснення цивільних прав, категорія «зловживання правом» досі залишається однією з дискусійних у доктрині приватного права. Автор виправдано акцентує увагу на зловживанні правом саме як на специфічній формі поведінки учасника цивільних відносин. Такий підхід дозволяє розглядати цю категорію не лише як загальну заборону, а й через призму здійснення суб'єктивного цивільного права, меж такого здійснення, добросовісності та правових наслідків для цивільного обороту.

Трансформація цивільного законодавства, модернізація Цивільного кодексу України та посилення ролі загальних засад приватного права вимагають чітких наукових орієнтирів щодо розмежування зловживання правом, недобросовісної поведінки, суперечливої поведінки та інших суміжних правових явищ. У цьому контексті своєчасним є звернення здобувача до аналізу правової природи шикани та інших форм зловживання правом.

Особливого значення тема набуває у світлі практики Великої Палати Верховного Суду, Касаційного цивільного суду та Касаційного господарського суду. Суди дедалі частіше звертаються до категорій добросовісності, заборони суперечливої поведінки та зловживання правом, зокрема під час вирішення сімейних, спадкових, договірних спорів, а також спорів, пов'язаних із фраздаторними правочинами та банкрутством. Водночас відсутність достатньо визначених законодавчих критеріїв кваліфікації такої поведінки може

призводити до неоднакового застосування відповідних положень цивільного законодавства та правової невизначеності.

Таким чином, дисертаційна робота О. С. Салазського є актуальною та своєчасною, а обрана тема має значення для подальшого розвитку доктрини здійснення суб'єктивних цивільних прав, принципу добросовісності та заборони зловживання правом у цивільному праві України.

Структура та зміст дисертації

Структура дисертації є логічною, послідовною та узгоджується з її метою і завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Матеріал розміщено таким чином, що забезпечується поступовий перехід від методологічних засад і стану наукової розробки проблеми до аналізу чинного правового регулювання, формування теоретичної моделі та визначення цивільно-правових наслідків зловживання правом.

У першому розділі автор розкриває методологічні засади дослідження, обґрунтовує доцільність аналізу зловживання правом у площинах догми та політики цивільного права, а також систематизує основні наукові підходи до цієї категорії.

Другий розділ присвячений аналізу зловживання правом *de lege lata*, зокрема, положень цивільного законодавства, інших нормативних актів та практики національних судів і Європейського суду з прав людини. У цьому розділі автор досліджує зміст ч. 3 ст. 13 ЦК України, інші законодавчі конструкції зловживання правом та особливості їх правозастосування.

У третьому розділі розглянуто зловживання правом з позиції політики цивільного права *de lege ferenda*. На основі попереднього аналізу автор формує теоретичну модель зловживання правом, зосереджуючись на значенні суб'єктивного цивільного права, добросовісності, шкоди, мети надання права та меж його здійснення.

Четвертий розділ присвячено цивільно-правовим наслідкам зловживання правом, зокрема відмові у захисті права, припиненню зловживання правом та можливості застосування ч. 3 ст. 13 ЦК України у справах про визнання правочинів недійсними.

Загалом, структура дисертації забезпечує цілісне розкриття теми та дозволяє простежити логіку авторського дослідження від постановки проблеми до формулювання висновків.

Обґрунтованість та достовірність наукових положень

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій дисертації забезпечуються належним методологічним підґрунтям, репрезентативною джерельною базою та послідовним аналізом нормативного, доктринального й правозастосовного матеріалу.

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема формально-юридичного, системного, герменевтичного, емпіричного методів, методу критичного аналізу, а також логічних прийомів аналізу, синтезу, індукції, дедукції та узагальнення. Їх застосування відповідає меті, завданням і предмету дисертаційної роботи та дозволило автору дослідити зловживання правом не ізольовано, а у взаємозв'язку з такими категоріями, як суб'єктивне цивільне право, межі його здійснення, добросовісність, недобросовісність, шкода, мета надання права та способи захисту цивільних прав.

Достовірність одержаних результатів підтверджується використанням значного масиву джерел, що охоплює акти цивільного законодавства України, інші нормативно-правові акти, положення проєкту Цивільного кодексу України, практику Верховного Суду, практику Європейського суду з прав людини, а також наукові праці українських і зарубіжних дослідників. Така джерельна база дала змогу автору сформулювати аргументацію не лише на рівні загальнотеоретичних міркувань, а й на основі аналізу чинного нормативного матеріалу та практики його застосування.

Позитивно слід оцінити те, що висновки дисертації ґрунтуються на послідовному співвіднесенні догматичного аналізу чинного права з міркуваннями щодо бажаної моделі цивільно-правового регулювання. Це дозволило автору уникнути суто абстрактного розгляду категорії зловживання правом і водночас не звести дослідження лише до опису судової практики.

Наукові положення дисертації є логічно пов'язаними між собою, впливають із поставленої мети та завдань дослідження, а сформульовані висновки достатньою мірою аргументовані використаними автором нормативними, доктринальними й емпіричними матеріалами. Загалом це дає підстави вважати основні результати дисертаційного дослідження обґрунтованими та достовірними.

Наукова новизна одержаних результатів

У дисертації О. С. Салазського сформульовано низку положень, які збагачують теорію цивільного права та відкривають можливості для модернізації профільного законодавства й правозастосовної практики.

Перш за все, слід звернути увагу, що автором здійснено комплексний аналіз значного масиву законодавчих актів, де використовувалася категорія «зловживання правом», та випадків, які законодавець відносить до зловживання правом. Наведене дало змогу автору, із опорою на нормативну основу, виокремити ознаки інших форм зловживання правом. На окрему увагу заслуговує обґрунтування подібності відносин щодо зловживання матеріальним та процесуальним правом та, як наслідок, можливість урахування ознак зловживання процесуальними правами, закладених законодавцем у процесуальних кодексах, під час аналізу матеріально-правового зловживання. Такий підхід є важливим, оскільки дозволяє розглядати зловживання правом

саме як поведінку, що зовні може набувати форми реалізації належного особі права, однак за своїм змістом свідчить про його недобросовісне використання всупереч призначенню.

Окремий науковий інтерес становить надане автором визначення добросовісності та роль і місце цієї категорії при кваліфікації дій особи як зловживання правом. Автор обґрунтовано доводить, що, незважаючи на домінуючі в науковій профільній літературі та судовій практиці позиції щодо необхідності використання при визначенні випадків зловживання правом добросовісності як стандарту поведінки, тобто в об'єктивному значенні цього слова, більш правильним є використання добросовісності в суб'єктивному значенні як обізнаність особи щодо фактів або прав інших осіб. Заслуговує на увагу позиція автора щодо ролі добросовісності при кваліфікації дій особи як зловживання правом. Так, добросовісність є тією категорією, яка за вчинення об'єктивно правомірних дій дає підстави для висновків про можливість застосування до особи негативних цивільно-правових наслідків. У цьому контексті зловживання правом може розглядатися як свідомо недобросовісна, але водночас раціональна поведінка, коли особа формально діє в межах належного їй права, однак використовує його не за призначенням і з усвідомленням можливого порушення прав чи законних інтересів інших осіб.

Також на увагу заслуговують висновки щодо виокремлення суб'єктивного права від інших правових можливостей, що надаються особі чинним правопорядком. Як наслідок, такий висновок дає підстави для виокремлення зловживання правом від інших суміжних категорій, що опосередковують недобросовісну шкідливу поведінку суб'єктів приватного права. Це має принципове значення, оскільки недобросовісна поведінка є ширшою категорією, ніж зловживання правом, а тому не кожен прояв недобросовісності може автоматично кваліфікуватися як зловживання суб'єктивним цивільним правом.

Наукову та практичну цінність також становлять висновки автора щодо використання категорії зловживання правом як підстави для визнання недійсним правочину. Зокрема, цінними є висновки про правову природу права на укладення договору залежно від виду договору (реального чи консенсуального). Також заслуговує на увагу аналіз автора щодо змісту словосполучення «зміст правочину» (ст. 203 ЦК України) та охоплення цим словосполученням випадків зловживання правом. Наведені висновки спонукають до критичного переосмислення окремих підходів Верховного Суду щодо фраздаторних правочинів. Водночас такий підхід є цінним саме тим, що не дозволяє підміняти спеціальні цивільно-правові конструкції загальним посиланням на недобросовісність чи зловживання правом.

Отже, наукова новизна дисертації є комплексною, логічно вибудованою та вагомою. Сформульовані автором теоретичні позиції закладають концептуальну основу для осмислення інституту зловживання суб'єктивним цивільним правом, поглиблюють профільні доктринальні підходи, а також сприяють розвитку цивілістики, модернізації законодавства та уніфікації судової практики.

Особливої підтримки заслуговує те, що автор не розмиває категорію зловживання правом до будь-якої недобросовісної поведінки, а пов'язує її саме зі здійсненням суб'єктивного цивільного права, суб'єктивним аспектом добросовісності, усвідомленням наслідків власної поведінки та порушенням меж реалізації права.

Теоретична та практична цінність результаті дослідження

Науковий доробок автора відзначається належним теоретичним і прикладним потенціалом. Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про зловживання правом як особливу форму поведінки учасника цивільних відносин, що пов'язана зі здійсненням суб'єктивного цивільного права, межами такого здійснення, добросовісністю та правовими наслідками для інших осіб. Сформульовані дисертантом критерії відмежування зловживання правом від суміжних правових явищ, аналіз окремих форм такої поведінки, а також дослідження взаємозв'язку між добросовісністю, недобросовісністю та зловживанням правом створюють належну теоретичну основу для подальших цивілістичних досліджень.

Прикладне значення результатів дисертації охоплює законотворчу, судову, освітню та практичну юридичну сфери. Сформульовані автором висновки та пропозиції можуть бути використані для вдосконалення цивільного законодавства України, насамперед у частині визначення меж здійснення цивільних прав, ознак зловживання правом, його відмежування від недобросовісної поведінки та встановлення відповідних цивільно-правових наслідків. Практичну цінність мають також положення дисертації щодо застосування ч. 3 ст. 13 та ч. 3 ст. 16 ЦК України, вирішення спорів про визнання правочинів недійсними, а також оцінки фраздаторних правочинів крізь призму заборони зловживання правом.

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі під час викладання навчальних дисциплін приватноправового спрямування, підготовки навчально-методичних матеріалів, а також проведення подальших наукових досліджень щодо здійснення і захисту суб'єктивних цивільних прав. Прикладний ефект одержаних результатів підтверджується їх використанням у практичній діяльності АО «Дефенсорес» та АО «Авер Лекс». Крім того, висновки автора впроваджено в освітній процес Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, а на основі результатів дисертаційного дослідження підготовлено проєкт Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення правового регулювання заборони зловживання правом».

Отже, результати дисертаційного дослідження мають належне теоретичне та практичне значення. Вони сприяють поглибленню доктринального розуміння зловживання суб'єктивним цивільним правом, уточненню ролі добросовісності при оцінці поведінки учасників цивільних відносин, а також можуть бути

корисними для вдосконалення законодавства, правозастосовної практики та освітнього процесу.

Повнота викладення положень дисертації в опублікованих працях

Ключові висновки дисертаційного дослідження О. С. Салазського належною мірою представлені в опублікованих працях та узгоджуються з текстом дисертації. Загальний науковий доробок автора за темою роботи налічує 10 публікацій. Серед них — 6 статей у вітчизняних фахових юридичних виданнях, що входять до затвердженого МОН України переліку, а також 4 тези доповідей у матеріалах міжнародних науково-практичних конференцій та науково-практичного круглого столу. Положення роботи пройшли публічне обговорення в межах чотирьох міжнародних наукових заходів, на яких здобувач презентував результати своїх досліджень. Така апробація дала змогу обговорити авторські висновки, уточнити окремі аспекти дослідження та врахувати отримані зауваження і рекомендації на фінальній стадії підготовки дисертації. Отже, ступінь висвітлення наукових результатів, висновків і пропозицій у публікаціях автора є достатнім, а самі результати отримали належну апробацію, що відповідає нормативним вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертаційної роботи

Поряд із загальною позитивною оцінкою дисертаційного дослідження О. С. Салазського слід висловити окремі зауваження та побажання, які мають дискусійний характер.

По-перше, автор обґрунтовано виходить із того, що зловживання правом не може ототожнюватися з будь-якою недобросовісною поведінкою учасника цивільних відносин. Водночас у роботі варто було б чіткіше визначити, який саме критерій дозволяє кваліфікувати поведінку не просто як недобросовісну, а саме як зловживання суб'єктивним цивільним правом. У цьому контексті потребує додаткового пояснення, що має вирішальне значення для такої кваліфікації: сам факт здійснення належного особі права, спрямованість поведінки всупереч призначенню права, усвідомлення можливих наслідків, завдання шкоди іншій особі чи сукупність цих ознак.

По-друге, дискусійною є запропонована автором друга форма зловживання правом, яка пов'язується з недобросовісним здійсненням права для досягнення власного правового результату з усвідомленням шкоди для іншої особи. Такий підхід є цікавим, оскільки не зводить зловживання правом лише до шикани. Водночас саме ця форма потребує чіткішого окреслення кваліфікаційних критеріїв. У цивільному обороті особа зазвичай діє у власному інтересі, а реалізація її права може бути не вигідною для іншого учасника відносин. Тому доцільно було б докладніше пояснити, за яких умов реалізація власного інтересу в межах належного особі суб'єктивного права перестає бути допустимим здійсненням права і набуває ознак його зловживання.

По-третє, певного уточнення потребує співвідношення обізнаності особи про можливі наслідки своєї поведінки, мети здійснення суб'єктивного права та шкоди, яка завдається іншій особі. Автор слушно пов'язує зловживання правом зі знанням або можливістю знання особою юридично значущих обставин, прав інших осіб та можливих шкідливих наслідків власної поведінки. Водночас у роботі варто було б чіткіше показати, як саме ці елементи співвідносяться між собою при кваліфікації поведінки як зловживання правом: чи мають вони самостійне значення, чи утворюють єдину сукупність ознак, що дозволяє відмежувати зловживання правом від допустимого здійснення суб'єктивного цивільного права.

Висловлені зауваження мають дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Вони радше окреслюють напрями подальшого поглиблення проблематики добросовісності, меж здійснення суб'єктивних цивільних прав та цивільно-правових наслідків їх недобросовісного здійснення.

Загальний висновок

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що дисертація Салазського Олександра Степановича «Зловживання правом як поведінка учасника цивільних відносин» є самостійним і завершеним науковим дослідженням, оформленим відповідно до вимог наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

За тематикою, змістом, сформульованими науковими положеннями та висновками дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» галузі знань 08 «Право», а також вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

З огляду на викладене, Салазський Олександр Степанович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право».

Офіційний опонент

**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича**

Сергій ГАЛКЕВИЧ